

Güneydoğu Anadolu Depreminin Edebiyatta Çağrıştırdıkları

*“İnce ince bir kar yağar fakirlerin üstüne
Şu faniler inanmıyor fukaranın sözüne
Öldük öldük, donduk donduk
Hep banadan, rabbenadan
Etme etme, Noldu? Noldu?
İnsanım öldü, sen çalıp çırpınca
Noldu? Noldu?”*

Aşık Mahsuni Şerif /Bajar Grubu

Giden Canlara Yakılan Ağıtlar

6 Şubat 2023 tarihinde, Doğu Anadolu fay hattının¹ üzerindeki Pazarcık ve Elbistan merkezli 7.8 ve 7.6 büyüklüğündeki iki depremle Kahramanmaraş, Malatya, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay ve Adana’da çok büyük can kaybı ile birlikte coğrafi ve kültürel yıkım yaşandı. Bu yıkımın nedeni sadece doğal afet değil; bu, “insanın insana reva gördüğü tanrı tanımaz eylemler”den bir örnekti (Chanotis 1998: 404, Alm. çev. NA). Müteahhitten bürokrasinin her kademesinden görevliye, belediye yetkililerinden siyasi iktidara uzun bir sorumluluk zinciri bulunuyor. Kürtler arasında bir kişinin beceriksizliği ve ihmali yüzünden ölüm ve yıkım gerçekleşmişse, o zaman kişi başına toprak veya kül dökerek “Toprak başıma; kül başıma” anlamında bir ritüelle toplum karşısında sorumluluğunu kabul eder (bkz. Toprak Başıma). Bu tür ritüelleri ve ağıtı, çektikleri acıların üstesinde gelmenin bir yöntemi olarak halka bırakmalı. Toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan sorumluluğunu alanlar ise öncelikle istifa etmeli, hukuk karşısında hesap vermeli ve gerekirse cezalandırılmalı.

Neden ağıt? Yaşanan acının veya travmanın üstesinden ağlayarak, dövünerek, dünyaya küserek veya yas tutarak gelebiliriz². Bu tarz yas, kişiyle sınırlı kalır. Oysa vücut deşarj olmak ister; ritmik bir sallanmaya müzikal sözlerin eşlik etmesi kasılan bedeni rahatlatır; birlikte yas tutanların duygularını da yansıtan bu melodik sesler, sonraki kuşaklara da ulaşır.

Yıl, 1939. Günlerden 27 Aralık, gece 01:56. Erzincan’ı yerle bir eden 7.8 büyüklüğündeki deprem, çevre illeri de acıya ortak eder:

Arix dibên li gundê saran	/Arix dedikleri Sarun köyünde
Gava ku zelzele bu	/Deprem olduğu sene
Lê lê anê dused sêsed mezê vedan	/İki yüz üç yüz mezar açıldı anne
De lê lê lê	
De lo lo lo//	
Hîvî wêket, hîva tîjî ye	/Ay doğdu, dolunayla
Lê lê anê dutane xudane law û qîza	/Be ey ana, Hüda verdi iki oğul iki kız
Lê lê dayê yek nebû zava	/Biri bile olamadı damat
Sere silgavê	/Siviğin ³ başında

¹ Arap levhasının kuzeye hareketi ile Arap ve Avrasya blokları arasında sıkışan Anadolu tektonik levhasının Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu fay zonları boyunca batıya kaymasının sonucu meydana geldi. Jeoloji Yüksek Mühendisi Sayın Dr. Orhan Şimşek’e deprem terminolojisi ve tanımı konusundaki desteği için sonsuz teşekkürler.

² Yasın evre teorisini İsviçreli psikiyatrist Elisabeth Kübler-Ross ortaya koymuştur: Yas dönemi, inkâr, öfke, suçluluk duygusu, duygularda dağınıklık, sevdiği insanın geri dönmesi için tanrı ile pazarlık, depresyona girme, korku/korkma ve kabullenmedir (2016). Zamanla bu beş evreyle sınırlandırılmıştır (2022). Ancak bunu genelleştirmek gerek, çünkü her kültür ve her insan farklı yas psikolojisi yaşar.

³ Kürt köylerinde düğünlerde damatlar evin giriş kapısına denk gelecek şekilde damda durur, gelini karşılamak üzere elma, bozuk para ve çocuklar için şeker atarlar. ‘Sivik’, konum olarak tam da ‘kapının üstüne denk gelen dam başı’dır. Burada söylenmek istenen, oğlunun damat duruşunu alamadığıdır.

İki kıtasını paylaştığım [Arix](#) adlı bu ağıtı, 1939 depreminde⁴ Sivas'ın Arix'e bağlı Saran köyünde evlatlarını kaybeden bir annenin, yaklaşık [32 kıtada](#) dile getirdiği acısıdır. Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle dillendirilen bu ağıtı, daha sonra kendisi için de çok kez ağıt yakılan [Hasret Gültekin](#) derleyip günümüz ağıt zincirine katmıştır. 'Kader' deyip sineye çekilen kâbus dolu bu anılar, toplumca yaşanan felaketin bireysel boyuta indirgenmesi ile sözlü edebiyatın bir türü olan ağıtlar eşliğinde çocukluğumuzda kulaklarımıza ulaşıırken ağlayan annelerimizin gözyaşlarına eşlik ederek o acıları içselleştirdik.

Yazı kültüründe şiirlere dökülen deprem acıları, sadece edebiyatseverlerin dağarcığıyla sınırlı kalmaması için Öner Yağcı "[Deprem Şiirleri](#)" adlı yazısında hafızaları tazeliyor. Bu şiirlerden biri Nazım Hikmet'in – şiirin adının da çağrıştırdığı gibi – "Kara Haber" adlı pesimist şiirdir. Nazım Hikmet'in 1940'lı yıllarda haber kaynağı; tanık olunan yıkımı ve acıyı olabildiğince dinleyicilere ve okurlara ulaştıran radyo muhabirleri ile gazetecilerdir. Gazeteler her zaman olduğu gibi '39 depreminin yol açtığı yıkım ile ilgili yazıları da, depremden sağ ama yaşadıklarının yarattığı korku ve acıyı anlamlandıramayan depremzedeleri yansıtan fotoğraflarla destekler. Nazım Hikmet de radyodan duyup, gazetelerde görüp ve okuduklarının onda yarattığı izlenimler ile depreme uzak mesafeden, yine de depremzedelerle empati kuran şairin duygusallığı ile şiire döker. Sorgulamaya girmeden, yalnızca yaşanmış olabilecek acıyı paylaşmaya çalışır. Şiirde ayrıca, canlıların sahip olduğu yeteneklerin doğanın gücü karşısındaki yetersizliğinin kabulü ve tam bir teslimiyetçilik hissediliyor:

[...]
Uyanıp kaçamadılar,
kuş olup uçamadılar
açıldı kuyular kimse inemez
Erzincan Beygiri rahvandır amma
ölüler ata binemez
yan yana sırt üstü yatan ölüler...

Kesemden verecek şeyim yok;
yüreğimden verdim."

Kuzey Anadolu Fayı üzerinde oluşan 1999 İzmit depreminde ise televizyonlar yaşanan her bir acıyı oturma odalarımıza kadar taşıdı. Ekmek ağzımızda, yaş gözümüzde, ekranlarda inanmayan gözlerle toplumdan gizlenen gerçeklere tanıklık ederken depremzedelerin acılarını hem birlikte yaşadık hem de onları sanal dünyaya kilitledik. Depremi teninde yaşayan, sevdiklerinin ölümüne tanıklık eden her yaştan insanlardan bazıları, yaşadıklarını kaleme alarak psikolojik açıdan yaşadıklarının üstesinden gelmenin bir yolunu araştırdı. Ama aynı zamanda, tıpkı gördüklerini belgeleyerek depremde yaşanan bireysel ıstırapı ve kurumsal donanımsızlığı unutturmayan araştırmacılar gibi toplumsal hafızaya katkı da sundular (bkz. 1999 depremi).

23 Ekim 2011 Van ve 19 Ağustos 1966 Varto depremlerinde ağıtlara dökülen acılar depremin bölge sınırlarını aşamadı. Aslında çoktandır ağıt yerini gazetelerin köşe yazılarına, anılara ve sosyal medya paylaşımlarına bıraktı. İnsan, yaşadığı acının – yanı başındakiler veya uzakta yaşayanlarca – paylaşıldığını öğrendiğinde; bir de

⁴ Aslında 'deprem' kavramı çoğul kullanılmalı, sonuçta depremi takip eden artçılar da var. Tekil kullanımda da artçıları birlikte düşünmek gerek.

yaşanan yaraların tez elden sarıldığına tanıklık ettiğinde belli ölçüde teselli oluyor. Bir başka duygusal arayış, ‘Kimler benzer acıya katlandı ve nasıl üstesinden geldi?’, sorusuna aranan yanıtta yatıyor. Bu doğrultuda ekranda gördüklerim karşısında yaşadığım çaresizliğin, ağlama nöbetlerinin üstesinden gelebilmek amacıyla yeryüzünde büyük can kayıplarına, yıkımlara neden olan depremleri ve onların edebiyatta yansımalarını araştırdım.

Deprem literatüründe yer alan 26 Aralık 2004’de Hint Okyanusu’nda yaşanan 9.1 büyüklüğündeki deprem okyanus tabanı dalma-batma zonunda oluşmuş ve kırılma mekanizmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan tsunami, başta Endonezya’nın Sumatra adası olmak üzere Hint Okyanusu’nu çevreleyen 14 ülkede yarattığı felaketle “kayıtlı tarihin en ölümcül doğal afetlerinden biri” olarak hafızalara kazındı (bkz. wikipedia). Belgeseller dışında dünya edebiyatında farklı edebi türlerde ne şekilde yansıdığını ise zaman gösterecek.

Depremın Oluşumunu Gerekçeleştirme ve Anlamlandırma

Düşünürler daha MÖ 7./6. yüzyıllarda itibaren depremlerin oluşumunu tanrısal etkiye bağlamadan gerekçelendirilmeye çalışmışlardır. Pek çok araştırmacı gibi Övünç Şahin de doğayı rasyonel bir şekilde açıklamaya çalışan ilk Yunanlı düşünürün Anadolu topraklarında yaşayan, aynı zamanda astronom Miletli Thales’in olduğunu ifade eder. Aristoteles’in betimlemesiyle “doğa felsefesinin kurucusu Thales”, Olympos tanrılarının içerisinde belki de en çok korkulan Poseidon’a atfedilen depremlerin meydana gelişini, deniz kültüründen bir insanın mantığı ile açıklar: “Dünya, suyun üzerinde durmaktadır. Yeryüzünün bir gemi gibi yüzdüğünü ve suyun kımıldamasıyla da depremlerin veya yersarsıntılarının olduğunu düşünmüştür (Şahin 2019: 9).”

Depremle ilgili görüşleri Ortaçağ ve hatta Aydınlanma çağına kadar etkili olan Aristoteles (MÖ 384-322), toprak, yağış ve ısının etkileşimi ile dünyanın içyapısındaki büyüklü küçüklü sayısız mağara odalarının rüzgâr basıncı karşısındaki tepkisi ile açıklar. Ortaçağ’da Skolâstik düşüncenin de kurucusu olan Thomas Aquinas, depremleri tekrar teolojik açıdan anlamlandırır, Tanrı’dan kaynaklandığını söyler. İkincil bir açıklamaya ihtiyaç duyduğunda ise, Aristoteles gibi doğal nedenlere dayandırma yoluna gider (bkz. Şahin 2019: 11-13). Descartes, Leibniz, Shakespeare, Kant ve Voltaire gibi birçok yazar ve düşünürün de deprem odaklı düşünce ve teorileri pek çok araştırmacının ilgi odağı olur (Özçep 2020: 35-29; Lachner 2015: 31-34; 77-82). Genelleme yaparak ifade etmek gerekirse: Depremlerin oluşumu, bilimsel verilerle açıklanana kadar hava basıncına (pnömatik), su ile okyanuslara (Neptünik/tektonik) bir de suyun yanı sıra yer altındaki magma gibi sıcak sıvı kitleleri (plutonik ve volkanik) ile ilişkilendirilir (Lacher 2015: 32).

Depremlerin nasıl gerçekleşmiş olabileceği üzerine yorumlar kadar nedenleri de araştırılır. Ne yazık ki günümüze kadar hemen her çağda depremleri, Tanrının insanları cezalandırmak için oluşturduğu düşünülür. Tanrı veya tanrıların bazı depremleri, insan evladına ‘uyarı’ amaçlı yaşattığına inanıldığı gibi, bazı depremlerin de işlev olarak ‘iyi ki oldu’ gibi değerlendirildiğini de öğreniyoruz.

Angelos Chaniotis’in “İyi ki Oldu Dedirten Depremler” (1988: 404-416) başlıklı makalesinde, çoğunluğu milattan önce gerçekleşen ve dini açıdan yorumlanan depremleri örneklerle aktarırken Antik çağlarda ‘doğal afetler’ kavramının olmadığını

belirtir. ‘Doğal afet’ kavramını kullanmasalar da ilk çağların Yunan düşünürlerinin, “tüm insanların birlikte katlandıkları zulümleri” iki başlık altında topladıklarını paylaşıyor:

“Geç Antik dönemin düşünürü Kilikyalı Simplikios [~480 - ~560] bir tarafta, günümüzde doğal afet dediğimiz deprem, sel, yangın, kıtlık, insan ile hayvanlar arasında yayılan epidemi ve mahsul yetersizliğini sayar. Diğer yandan fetihler ve esir almalar, cinayetler, soygun ve kaçırmalar, aşırı sefahat ve zorba hükümler gibi ‘insanın insana reva gördüğü tanrı tanımaz eylemleri’ bir diğer kategori olarak belirtir (Chaniotis 1998: 404, Alm. çev. NA).”

Alfred Wegener 1911 yılında bilimin ışığında depremlerin **kıtaların kayması** sonucu oluştuğunu açıklayana kadar yukarıda özetlenen iddialar devam eder. Bilinmeyen nokta, depremlerin gerçekleşeceği tarihtir.

Lizbon Depremi ve Edebiyattaki Yansıması

Tarihte geriye doğru giderek saptadığımız bir önceki büyük afet, 01 Kasım 1755 tarihinde saat 09:40’da Lizbon’da meydana gelen depremdir. Lizbon; 15. yüzyılda dünyanın diğer kıtalarının keşfine ön ayak olan ve koyu Katolik inancın misyonerliğini yapan Portekiz’in başkenti. Portekiz, başlattığı keşiflerle karasal göçü, deniz aşırı göçe dönüştüren, araştırmayı özendirilen yönüyle olumlu, sömürge tarihini başlatan, insanın köleleştirilmesi ve doğa zenginliklerinin sömürülmesi açısından da olumsuzluğu imgeler. Dünyaya yaşattığı ikilem gibi, kendi yaşadığı deprem de bir ikilemi barındırıyor: Portekiz’in 18. yüzyılda yaşadığı deprem hem bir yıkım hem de yeniden radikal inşadır. Başkent Lizbon, Atlantik Okyanusu’nda Azor-Cebelitarık fay hattında meydana gelen kırılma sonucu - Fas ve İspanya’yı da büyük ölçüde etkileyen - yaklaşık 8 ila 10 dakika süren deprem, ardından tsunami ve yangınlarla yerle bir olur. Dönemin dışişleri bakanı Sebastiao José de Carvalho e Mello (1699-1782), kimilerinin eleştirdiği kimilerinin övdüğü bir otoriteyle ve mimari anlayışla kenti yeniden inşa eder⁵, yetmiş yaşında da Pombal Markizi unvanını alır. Carvalho’nun en önemli katkısı, modern anlamda sismolojiyi gerektirmesidir. Her kilisenin papazına, halka sorarak yanıtlamaları için soru anketi gönderir:

Deprem yol açtığı sarsıntıyı hangi şiddette ve biçimde hissettin?

Saat kaçtı ve ne kadar sürdü?

Yaralı ve ölü sayısı ne kadardır?

Maddi zarar nedir?

Arazi ve su havzalarında gözle görülür değişim gözlemledin mi?

(bkz. Lachner 2015: 28-31; 41-50)

1755 Lizbon depremi, 1908 yılında Messina’da, 1906 San Francisco’da ve 1923’te Tokyo’da gerçekleşen depremlerle karşılaştırıldığında her açıdan hepsinden yıkıcıdır (bkz. Kühlmann 2013:199).

⁵ Nurettin Kalkan da Stephen Tobriner’in İngilizce makalesine dayanarak yazdığı bilgiselde, “1755 Lizbon ile 1766 İstanbul depremleri sonrasında Portekiz Krallığı’nın ve Osmanlı İmparatorluğu’nun aldıkları tedbirleri” sıralar. “Deprem sonrasında ilk olarak hemen bir yasa çıkartılmış ve şu üç konuda yasak getirilmiştir: Kent planı tamamlanmadan hiçbir yapı yapılmayacak, kent sınırları dışında herhangi bir yapılaşmaya izin verilmeyecek, ölçme ve tespit işlemleri tamamlanmadan inşaata başlanmayacak.” İnşaat başlamadan önce düz caddeleri ve açık alanları ile kent planı; binalarda beş kat sınırı; Gailoa isimli bir anti-sismik yapım sistemi zorunluluğu gibi kararlar alınır uygulanır. Karşılaştırmanın diğer ayağını oluşturan Osmanlı İmparatorluğu, 1766 İstanbul depreminden “yıkılan ya da hasar gören medreseleri, su kemerlerini, külliyesi, mektepleri, tersaneleri ve camileri onarmıştır”, diye aktardıktan sonra yapılanlar “klasik tamirat düzeyinde kalmış”tır yorumuyla bitirir (Kalkan 2023).”

Susan Neiman'ın ifadesiyle; 20. yüzyılda 'Auschwitz' ne anlama geliyorsa, Aydınlanma dünya görüşünün hâkim olduğu 18. yüzyıl Avrupa'sında 1755 Lizbon depremi de aynı anlama geliyor; düşünce tarihinde bir kırılma yaratıyor (bkz. Lau 2002).

1755 Lizbon Depreminin Felsefeye ve Edebiyata Etkileri

Neden ve nasıl bir kırılma? İlk kırılma, yaşadığımız dünyaya yönelik pozitif görüşlerde ve depreme yüklenen anlamlarda özellikle felsefe alanında yaşanır. 18.yüzyıl Aydınlanma felsefesine katkı veren Alman düşünür ve matematikçi Gottfried Wilhelm Leibniz, birbiri ile uyumlu bir düzen içinde olan "monadlar" ile "Bu dünya, varolan dünyaların en iyisidir"⁶ görüşündedir. Leibniz'in bu yaklaşımına daha gerçekçi ve akılcı olan Voltaire, karşı teoriyle yanıt verir. Aydınlanma döneminden itibaren gelişen pozitivizm ile birlikte, toplumsal yaşamdaki ivmenin yönü değişir. Düşünür Immanuel Kant'ın "İnsan kendi aklını kullanma cesareti göstermeli" tezi, yükselen burjuvazinin düsturu haline gelir. Burjuvazi, kentleşme ve sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı ile değil, aristokrasi ile arasındaki katı toplumsal sınıf ayrımını zayıflatır; 18. yüzyılda⁷ ekonomik özgürlüğünü ispatlayan, Avrupa'nın farklı ülkelerinde kurumsal eğitimini tamamlayan burjuvazi, - siyaset hariç - sanata ve toplumsal yaşama kendi değer yargılarını yansıtacak duruma gelir.

Akılcılığın, duygusallığın önüne geçtiğini, Fransız düşünür René Descartes'in "Düşünüyorum, o halde varım" sözü de destekler. Akıl ölçü olunca geleneksel yapılarla ve dine de eleştirel yaklaşılır, sorgulanır.

Voltaire, Leibniz'e yönelik eleştirilerini edebi eserler aracılığı ile de dile getirir. Her ne kadar 1755 Lizbon depremi Voltaire'in *Kandid ya da İyimserlik Üstüne* (1756) adlı hiciv romanında kısa yer alsada, iyimserlik teorisinin çelişkileri defalarca ifade edilir. İnsanın ve doğanın yaşattığı felaketler karşısında eksen karakter Candide (anlamı 'masum'), Leibniz'in iyimser dünya görüşüyle dalga geçer: "Eğer mümkün dünyaların en iyisi burası ise, ötekileri nasıldır? (Voltaire 1984: 29)." Voltaire, *Candid* adlı romanın dışında destansı bir de şiirde hem Leibniz'in iyimserliğini eleştirmeye devam eder hem de Lizbon depremini daha ayrıntılı işler: "Lizbon Felaketi Üzerine Bir Şiir veya 'Her Şey İyi' Düşüncesinin Sorgulanması." (bkz. Lachner 2015: 56-60). Voltaire'in 18 bölümlük Lizbon şiirinde eleştirdiği depremin yıkıcılığı, optimist felsefecilerin tanrı anlayışı ve savaşlar başlı başına bir makale konusu.

Alman edebiyatında ise aşağıda özetten çok çeviriye yakın bir anlatımla paylaşacağım Heinrich von Kleist'in "Şili'de Deprem" ile Reinhold Schneider'in "Deprem" adlı

⁶ "Leibniz, *Theodizee* (Tanrının Meşrulaştırılması) adlı eserinde dünyadaki kötülükleri gerekçelendirmeye çalışır. Yeryüzündeki canlılar mükemmel değildir, yoksa tanrı ile eş olurlar. Ahlaki kötülüğü tanrı değil insanlar kendi kendine yapıyor, sonra bundan psikolojik kötülük doğuyor. Kötülük yapan, kendini kötü hisseder. İnsan, kötülüğü yaşamalı ki daha iyi bir yaşam sürdürebilsin (Lachner 2015: 79)."

⁷ Bireyin ve aklın egemen olduğu 18. yüzyıla giden süreci şöyle özetleyebiliriz: Tüm Avrupa'da, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla birlikte dini bakış açısının hâkim olduğu Ortaçağ (~500-1500) düşüncesi on asra yakın süre boyunca insanların yaşam sevincini öldürür. 16. yüzyılda Rönesans ve Humanizm dünyevi değerlere yüzünü dönse de din adamı Martin Luther'in, Hıristiyanlığın İncil'den uzaklaşan kurumsal uygulamalarına yönelik eleştirilerinin yol açtığı Reformasyon belirleyici olur. Döneme damgasını, muhafazakâr Roma Katolik kilisesinin muhalif Protestan Lutheranlarla tuttuğu mezhep savaşları vurur. 17. yüzyılda sömürgeciliğin ticaretle beslediği burjuvazi, keşifler ve buluşlarla yükselişe geçmeye başlar. Ancak mimari ve edebiyat başta olmak üzere düşünce dünyasına, büyük malikanelerde ekmek elden su gölden yaşayan, Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-1648) yarattığı sürekli ölüm korkusu (memento mori) ile her anın tadını çıkarma (carpe diem) ikileminde bıraktığı Barok aristokrasisi yön verir.

nuvelleri Lizbon depremi ile bağlantılı. Schneider, Lizbon depremi sırasında dışişleri bakanı olan ve şehri yeniden inşa eden Sebastião José de Carvalho e Mello'nun portresini işler. İsviçreli doktor ve yazar Johann Georg Zimmermann ise üç şiir kaleme alır: Hemen 01 Aralık'ta taslak halinde yazıp arkadaşlarıyla paylaştığı “Lizbon’un Yıkıntıları” (1755) adlı şiir bilgisi dışında yayınlanınca şiirin üzerinde yoğun çalışır ve “Lizbon’un Yıkımı Hakkında” başlığı ile 1756'da tekrar yayımlar. Daha sonra “Deprem Üzerine Düşünceler” adlı bir başka şiir daha kaleme alır (bkz. Lachner 2015: 37-76).

Heinrich von Kleist’in “Şili’de Deprem” Adlı Nuveli

1777-1811 yılları arasında yaşamış olan Heinrich von Kleist’in 1807 yılında “Şili’de Deprem” adlı nuveli yayınlanır. Bu kısa hikâyede yıl 1647, yer Şili’nin başkenti Santiago’dur – eserde “St. Jago” diye geçer. Kleist, 1755 Lizbon depreminin etkisi ile kaleme aldığı nuvelde, eleştirdiği fanatikliğe varan dindarlığı bir edebi teknik olan ‘yansıtım tekniği’ ile başka bir kıtaya aktarır.

St. Jago’da meydana gelen depremde pek çok insan hayatını kaybederken bir suçlama sonucu hapse atılan İspanyol öğretmen Jeronimo Rugera depreme, hüccresinde intihar etmek isterken yakalanır ve kurtulur.

Jeronimo, kentin en zenginlerinden aristokrat Asteron ailesinin kızı Donna Josephe’nin öğretmenidir. Gençler birbirine âşık olurlar. Sınıfsal konumu nedeniyle Josephe’nin babası bu beraberliği onaylamaz, öğretmenliğine son verir. Kızının bu ilişkiyi sürdürdüğünü öğrenince de onu bir manastıra kapatır. Manastırın yüksek duvarları gençlerin bahçede birlikte olmalarına engel oluşturmaz. Donna Josephe hamile kalır ve dokuz ay boyunca bunu gizlese de Katolik kilisesinin önemli bir dini töreni sırasında sancıları tutar; bebeğin doğumu, olayı açığa çıkar. Başpiskopos, Donna Josephe’nin Jeronimo ile manastırdaki birlikteliğini ‘günah’ olarak niteler ve idamını ister; Jeronimo da hapse atılır. Asteron ailesinin ricaları da, baş rahibenin araya girmesi de cezayı hafifletmez ama ceza, yakılarak öldürmekten giyotinle infaza dönüştürülür. Tüm kentin caddeye bakan odaları ve balkonları, idamı görmek üzere kente akın eden insanlar tarafından kiralanır. İdamın başlayacağını haber veren çanların sesini duyan Jeronimo, sevdiği kadının ve çocuğunun annesi Josephe’nin idamına engel olamamanın çaresizliği ile intihar etmek üzereyken “sanki gök kubbe yıkılıyormuş gibi bir gürültü ile şehrin büyük bir kısmı, üzerinde nefes alanlarla birlikte yerle bir olur (Kleist 1986: 689, NA)”. Yıkılan hücre duvarından dışarı çıkan Jeronimo şehirden kaçarken artçı depremlerden, yıkılan binalardan ve yangınlardan zor kurtulur. Bir taraftan da nehrin yükselen sularına kapılanlara, çatılarda yardım isteyenlere, dizleri üstünde korkuyla dua edenlere ve ayakta kalıp diğerlerine yardım etmeye çalışanlara tanıklık ederek bir tepeye varır varmaz bayılır kalır. Kendine gelip durumu kavrayınca Josephe’yi anımsar, kente döner; kurtarabildikleri eşyalarıyla şehirden kaçanlara Asteronların kızının idamının gerçekleşip gerçekleşmediğini sorar. Kucağında iki çocuğu ve eşyaları ile kaçmakta olan bir kadın, idama şahit olmuş gibi ‘evet’ der. Çaresizlik içinde dönüp ormana giden Jeronimo, sonra hayatta kalanlara katılıp ilerlerken bir pınarın başında kucağında oğluyla Josephe’yi görür. Mucize eseri kurtulan bu iki talihsiz genç mutlulukla birbirine sarılırlar. Josephe de kendi yaşadıklarını anlatır: İdama birkaç metre kalmışken depremle birlikte her şey yerle bir olur. Önce şehirden kaçmak isterken başpiskoposun

yıkıntılar altında kalan cesedini görür; sonra manastırda baş rahibeye bırakmak zorunda kaldığı oğlu Philipp'i anımsar ve geri döner. Manastırı yangın içinde bulur. Yardım isteyen rahibeleri kurtarmaya çalışır ama yapıda kullanılan taşların üzerlerine düşmesi nedeniyle can veren rahibeleri bırakır, evladını alarak oradan uzaklaşır.

Birbirini bulan sevgililer, hayatta kalan ama kaybettikleri akrabaları ve malları için acı çeken depremzedelerle birlikte, depremin neden olduğu felaketten sonra tam bir cennet köşesini andıran ovada nar ağaçlarının altında zengin fakir, soylu burjuva, günah sevap demeden dinlenmeye çekilirler. Sevgili çift en kısa zamanda gemiyle İspanya'ya geçmek üzere karar alır.

Ertesi gün, yakınlarında konaklamış olan ve eski tanıdıklardan Don Fernando, karısı yaralı olduğu için Josephe'den kendi çocuğu Juan'ı da emzirmesini rica eder. Sonra hayatta kalan akrabaları ile oluşturdukları gruba kahvaltıya davet eder. Başta Don Fernando'nun eşi Donna Elvira olmak üzere herkes onları dostça karşılar. Sohbet, deprem anında ve sonrasında yaşananlarla devam eder. İdamı izlemeye daha çok kadınların geldiğini, din adamlarının ellerinde haçlarla, dünyanın sonu geldiğini söyleyerek etrafta koşuşturduklarını; başbakan yardımcısının durumdan çıkar sağlayanlar için idam sehpaları kurduğunu birbirine anlatırlar. İdamı izlemeye gitmediği için Josephe'yi tanıyamayan Elvira, onun neler yaşadığını sorduğunda, Josephe yaşadıklarını genel hatları ile anlatmaya çalışır. Elvira, yaralarını saran ve çocuğunu emziren kadına, çevredekilerin nasıl tepki vereceğini bilmediği için susma işareti yaparak konuşmasını engeller. Josephe çevresine baktığında, tesadüfen bir araya gelmiş depremzedelerin dingin doğa parçasında önyargısız, sınıfsal farklılıklara takılmadan birbirleriyle paylaşımlarına tanık olur. Gördüğü bu tabloyu hayretle, deprem öncesi bağınaz toplumsal kuralların ve önyargıların hâkim olduğu yaşamla ve doğal afetin yarattığı kaosla karşılaştırır. Geleneksel çay sohbetlerinin boş konuşmaları yerine, deprem sarsıntıları boyunca insanların, canlarını hiçe sayarak birbirine şahsen nasıl yardım ettiklerini ve nicelerine de tanıklık ettiklerini paylaşırlar.

Yaşadıkları ortamdan umutlanan Jeronimo, Josephe ile gelecekleri hakkında konuşmak üzere nar ağacı bahçelerinde dolaşır ve kararını paylaşır. Gemiyle Avrupa'ya geçmekten vazgeçtiğini ve kalıp şahsen tanıdığı başkan yardımcısından affetmesi için onu ziyaret edeceğini anlatır. Josephe de kalmaktan yanadır, ancak şahsen başvurmaktan çok, limana gidip oradan dilekçeyle talepte bulunmayı, olumsuz yanıt halinde hemen gemiyle ayrılma önerisini getirir ve hemfikir olurlar. Artçı depremler ise yürekleri hoplatmaya devam eder.

Öğleden sonra, şehrin yıkılmamış tek kilisesinde, "başka felaketler yaşamamak için tanrıya şükretmek" üzere ayin düzenleneceğini öğrenirler. Hayatta kaldıkları için onlar da şükranlarını dile getirmek üzere katılmaya karar verirler. Geride yaralı Donna Elvira, yaşlı babası ve içinde anlam veremediği bir huzursuzluk hisseden eltisi Donna Elizabeth kalır. Josephe, oğlu Philipp'i de Elizabeth'e bırakmak ister ancak minik yavru ağlamaya başlayınca beraberinde götürür. Jeronimo oğlu Philipp'i, Josephe ise küçük Juan'ı kucaklayarak Don Fernando'nun kolunda şehre yönelirler. Donna Elvira'dan Josephe ve Jeronimo'nun kimliğini öğrenen Donna Elizabeth, arkalarından yetişerek

kayınbiraderinin kulağına bir şeyler fısıldar. Don Fernando'yu uyarmak istediği belli olur ama Fernando birlikte gitmekten vazgeçmez.

Kentin tek sağlam kilisesi gümüş şamdanların yaydığı hüzmeye, akşam güneşinin vitray pencerelerde yarattığı ışık oyunu ve insanların içten duaları ile görünürde ilahi ortam oluşturur. Kilisedeki vaaz şükürle başlar, suçlamayla biter. Papaz, yaşanan felaketin nedenini manastırda gerçekleşen günaha dayandırıp bunu işleyenlerin adını söyleyince Fernando kiliseden fark ettirmeden grupça çıkabilmek için, gelini Constanze'nin bayılma numarası yapmasını ister. Ancak buna fırsat kalmadan kunduracısı Pedrillo usta Josephe'yi tanır, bir başkası Josephe'yi saçlarından kavrayarak yere atmak üzere iken Fernando engeller. Hıristiyanlık adına gençleri cezalandırmak üzere kitleyi kışkırtanlar, Josephe'nin yanında oturan – orada bulunanlardan kimsenin tanımadığı – şehrin komutanının oğlu Don Fernando Ormez'i Jeronimo, kucağındaki Juan'ı da nikâhsız doğurduğu Philipp sanıp linç etmek isterler. O sırada kiliseye gelen bahriye komutanı Don Alonzo, Don Fernando'yu tanır; Josephe iki çocuğu da Fernando'ya vererek onları kurtarmasını ister. Fakat Fernando onlarsız kiliseden ayrılmaz. Askerlerin oluşturduğu koridordan küçük grup kiliseden rahatça çıkarken kurtulduklarını sanırlar. Ancak kilisenin önünde toplanmış gruptan bir adam, Jeronimo Rugera'nın babası olduğu

nu söyleyerek oğlunu bir tokmakla öldürür. Dışarıdaki grup saldırdığında Don Fernando kılıcıyla altı yedi kişiyi öldürür ancak linçten ne Constanze'yi, ne Josephe'yi ne de kunduracı Pedrillo ustanın küçük Juan'ı babasının kucağında çekip duvara fırlatarak öldürmesini engelleyebilir. Bahriye komutanı geç de olsa gelir, ama kışkırtılan öfkesini kusmuş kitle, yaşadıklarının sorumlusu gördüklerini katletmenin rahatlığıyla dağılır. Ölülerini de alarak o geceyi bahriye komutanı Don Alonzo'nun evinde geçirirler. Oğullarının öldüğünü karısına nasıl anlatacağını bilemeyen Fernando üzüntü içinde iken her şeyi öğrenen eşi Donna Elvira durumu kabullenir, Philipp'i kendi evlatlarının yerine bağrına basarlar.

Kleist'in Nuvelindeki Şifreler

* Yüzyıllarca depreme, tanrının günahkâr insanları cezalandırması gözüyle bakılmış, her inançtan din temsilcileri o doğrultuda vaazlar vermiş. Kleist ise bu tezi çürütür nitelikte öyküsünü kurmuş. Öyküde bütün istenmeyen olaylar kutsal sayılan günlerde gerçekleşir. Deprem; başpiskopos ve rahibelerin, idamı seyre gelenlerin hazin sonuna yol açar; 'günahkâr' ilan edilen âşık çift hayatta kalır. Depremde kiliseler, manastırlar, saraylar ve hapishaneler yıkılır.

* Depremler sadece uyarma, önleme veya cezalandırma aracı değil, insanların aklını başına (Besinnung) almaları anlamında da yorumlanır (bkz. Chaniotis 1998: 411). O halde inanç sahibi ruhaniler yıkılmayan kiliselerden ders çıkarmalıydı. Kleist yine de eleştirisini hafifleterek cinayet mahallini, kilisede değil kilisenin dışına konumlandırır. Ancak kutsallık atfedilen kilisenin önünde işlenen cinayetlerle duvarlarına bulaşan masum kanı ile kilise de suç ortağıdır. Topluma olumsuz yön veren ilk kişi başpiskopos, son linçin ateşleyeni kilisedeki vaazdır. Aydınlanma çağı yazarlarıyla aynı dönemde yaşamış Kleist, nuvelde mantığı üstün tutmayan yaklaşımıyla Aydınlanma ekolünden ayrı düşer.

* Dini kanat önderlerinin 'günahkâr' olarak damgaladığı insanlar doğal afetten kurtulurken kendini 'inançlı' nitelendirenlerin yaşamı son buluyorsa demek ki

yeryüzünde tanrı adına verilen hükümler gerçekliği yansıtmıyor. Aynı şekilde katı toplumsal kurallarıyla halk da yanılıyor. Öyküde, ovada nar ağaçlarının altında depremzedeler “prensle dilenci, hemşireler ve köylüler, memurlar ve işçiler, din adamları ve rahibeler birbirinin acısını hissedip karşılıklı yardımlaşıp depremden kurtarabildiklerini içtenlikle birbiriyle paylaşırken sanki herkesi vuran felaket ellerindekini alırken onları bir *aile* yapmıştı (Kleist 1986: 694).” Demek ki önyargısız da yaşanabiliyor!

Kaynak

- Angelos Chaniotis. “Willkommene Erdbeben”, E. Olshausen ve H. Sonnabend (editörler), Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 6, 1996. Naturkatastrophen in der antiken Welt, Stuttgart: Steiner, 1998: 404-416.
- Aşık Mahsuni Şerif. “İnce ince bir kar yağar”. Uyarlama: Bazar Grubu, 6 Şubat 2023 Güneydoğu Anadolu depremi için: <https://www.youtube.com/watch?v=5lwrZkjhH8E>.
- Ferhat Özçep. “Batı Dünyasında Modern Sismoloji Öncesi Deprem Kuramları”, Eskiçağ Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2 Sayı: 23 / Ekim-Kasım 2020: 35-39.
- Heinrich von Kleist. “Das Erdbeben in Chili”, Werke in einem Band, München: Carl Hansen, 1986, 4. Baskı: 687-699.
- Josef Bordat. “Kant und das Erdbeben von Lissabon”, 2007: 1-18, http://sammelpunkt.philo.at/id/eprint/3013/1/Kant_und_das_Erdbeben_von_Lissabon.pdf
- Mariam Lau. “Das Böse ist immer und überall”, in Die Welt, 14.12. 2002: https://www.susan-neiman.com/wp-content/uploads/2022/04/EMT_Die-WELT.pdf
- Nurettin Kalkan. “1755 Lizbon ve 1766 İstanbul depremleri sonrası alınan tedbirler...”; Twitter.com/mnkalkan (@mnkalkan), 15.02.2013, <https://twitter.com/mnkalkan/status/1625906877346328579>
- Oliver Lachner. Das Erdbeben von Lissabon und seine Rezeption in der Literatur und Philosophie, Diplomarbeit an der Karl-Franzens-Universität Graz, 2015, <https://unipub.uni-graz.at/obvugrhs/download/pdf/780757?originalFilename=true>
- Övünç Şahin (2019). Antik Çağ’dan Orta Çağ’a Kadar Depremlerin, Mavi Gezegen Yıl 2019 Sayı 27: 6-13
- “Toprak başıma”: Netewî (Dildar Dylan), @prehuman, 15 Şubat 2023, <https://twitter.com/prehuman/status/1625604621262544897>;
- Abdullah Kıran, @ProfesorKIRAN, 15 Şubat 2023, <https://twitter.com/ProfesorKIRAN/status/1625814338622697472>
- Voltaire. Kandid Ya Da İyimserlik Üstüne, Türkçesi Server Tanilli, İst.: SAY, 1984.
- Werner Dicke. Weltdeutung im Schatten der Katastrophe, Hildesheim, Mai 2008, <https://www.yumpu.com/de/document/read/5199773/weltdeutung-im-schatten-der-katastrophe-friedrich-list-schule>
- Wilhelm Kühlmann. “»Laßt mein Antlitz heiter seyn«: Uzens Gedicht Das Erdbeben im historisch-epochalen und im Werkkontext“, in: Dichter und Bürger in der Provinz, 2013.
- Yas Evreleri: “Trauerphasen und Trauerbewältigung”, 2016. <https://gesundheit-heute.ch/wp-content/uploads/2016/12/todesfall-und-trauerbew%C3%A4ltigung.pdf>;
- İnsanca Akademi. “Yasın Beş Evresi Teorisi”, 17 Şubat 2022, <https://www.insancaakademi.com/yasin-bes-evresi-teorisi/>
- 1999 Depremi: Meral Şurabatır. İlk Önce Yıldızları Gördüm, İstanbul: Cinius, 2014; Sabri Aslan. Gölcük Depremi. Bir Günün Hikâyesi, Ankara: Karina Yayınevi, 2017; Ahmet Mete Işıkar. Depremden kalan anılar. Söyleşi Yapan Nazire Kalkan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004; Çağdaş Koç. 17 Ağustos 1999 03:02, İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları; Mustafa Kemal Çokşen. Çadırkent Günlüğü, İstanbul Nazım Kitaplığı: 2004.
- “2004 Hint Okyanusu depremi ve tsunami”: https://en.wikipedia.org/wiki/2004_Indian_Ocean_earthquake_and_tsunami